

Історична регіоналістика

УДК 372.8(470.55):908(477)

В.М. Кузнєцов, Д.А. Алпатіков

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ У ВИКЛАДАННІ ІНТЕГРОВАНОГО ПРЕДМЕТУ «КРАЄЗНАВСТВО. ЧЕЛЯБІНСЬКА ОБЛАСТЬ»

У статті розкриваються проблемно-розвиваючий підхід до вивчення історії та культури українців у рамках інтегрованого предмету «Краєведение. Челябинская область», заснований на системі навчальних завдань.

Ключові слова: українці, Південний Урал, краєзнавство, підручники.

В статье раскрывается проблемно-развивающий подход в изучении истории и культуры украинцев в рамках интегрированного предмета «Краеведение. Челябинская область», основанный на системе учебных задач.

Ключевые слова: украинцы, Южный Урал, краеведение, учебники.

The article deals with the problem-developmental approach to the study of history and culture of the Ukrainians as an integrated subject «Local History. Chelyabinsk region», based on a system of training of the problems.

Key words: Ukrainians, South Urals, local history, textbooks.

Постановка проблеми. Введення краєзнавчого компоненту освіти, його серйозного значення – є ознакою нашого часу, прояв того, що російська освітня система переходить від виховання «громадянина взагалі», незалежно від його місця проживання, до виховання представника конкретного територіального соціокультурного співтовариства.

Метою даної статті є висвітлення основних тем у вивченні історії появи і культури українців при викладенні предмету «Краеведение. Челябинская область».

Аналіз основних досліджень і публікацій. При написанні статті були використані програма курсу «Краеведение» для 6-9 класів [8], шкільні підручники з даного предмету [4; 9; 10], навчальні посібники для вчителів [2; 3; 6; 7]. Для висвітлення проблеми розселення українців використані енциклопедія «Челябинск» [13]. Результати переписів за 1897 і 2002 рр. [14; 15]. На сучасному етапі ця тема тільки починає досліджуватися і публікації з даної проблеми розкриваються в основному у статтях, присвячених методиці викладання [11].

Виклад основного матеріалу. Вивчення краєзнавства в загальноосвітніх установах здійснюється в наступному порядку: 6 клас – «Введение в краеведение Южного Урала»; 7 клас – «Достопримечательности Южного Урала»; 8 клас – «История и культура народов Южного

Урала»; 9 клас – «Челябинская область – субъект Российской Федерации».

Головною метою інтегрованого предмету «Краєзнавство» є виховання громадянина Росії, патріота Малої Батьківщини, який усвідомлює свою ідентичність як член сім'ї, етнічної або релігійної групи, локальної і регіональної спільноти, людина, яка бажає взяти активну участь у розвитку рідного краю [8].

Для вирішення завдань краєзнавчої освіти у челябінському видавництві «АБРИС» випущені підручники для 6 – 8 класів [4, 9, 10], методичний посібник для вчителя [6], а також низка учбово-довідкових посібників в серії «Познай свой край», заснованою в 1995 г.: «Географическое краеведение» [3], «Историческое краеведение» [2], «Топонимическое краеведение» [12], «Литературное краеведение» [7].

Авторським колективом реалізована ідея створення посібників, у яких не текст «забезпечується» питаннями і завданнями, а зміст підпорядкований вирішенню системи учбових завдань. Автори категорично виступають проти того, щоб посібник і вчитель давали учням визначення понять у готовому вигляді для запам'ятовування («зазубрювання»). Нами пропонується побудова курсів краєзнавства на підставі системи навчальних завдань, що складається з трьох рівнів: 1) загальне навчальне завдання до курсу в цілому, 2) навчальні завдання до розділів і 3) навчальні завдання до окремих параграфів. Така система створює умови

для включення механізму формування ціннісного ставлення учнів до традицій свого народу, історії і культури рідного краю [11].

Так, навчальне завдання по курсу краєзнавства 7 класу в цілому, сформульоване у вступі до підручника, звучить так: «Чим ми пишаємося і що нам слід зберігати»? При цьому ми не маємо на увазі необхідності рефлексії учнів з приводу оцінного судження, проголошеної в гімні Челябінської області: «Тобой ми гордимся, тебе мы верны, Наш Южный Урал – честь и слава страны!» [5]. Стратегічне навчальне завдання курсу краєзнавства 8 класу спрямоване на усвідомлення школярами того безперечного факту, що історія і культура народів Південного Уралу – це наша спільна спадщина, яка об'єднує мешканців області і являється надбанням всієї Росії.

Необхідною складовою частиною вступного нариса підручника є карти. У підручнику для 7 класу показані карти субрегіонів Південного Уралу. Це свого роду план історико-географічного дослідження учням з курсу рідного краю, що орієнтовний на їх подальшу діяльність. На форзаці підручника для 8 класу зображена карта етнічного складу населення Челябінської області (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Працюючи із вступом і картою, школярі отримують початкове і разом з тим цілісне уявлення про комплексне районування Челябінської області.

Навчальні завдання другого рівня – це проблемні питання до відповідних розділів підручника. Однією з особливостей інтегрованого курсу «Краеведение», що реалізується в Челябінській області, є те, що матеріал кожного підручника базується на принципах побудови міжпредметних зв'язків, об'єднаних спільною ідеєю-темою. Так, провідною темою підручника по краєзнавству для 8 класу став опис життя народів Південного Уралу в історичному ракурсі і з точки зору сьогодення. У перший розділ підручника «Народы нашего края: история и современность» включені параграфи, що розкривають особливості появи, традиції і культуру етносів, які проживають на території Південного Уралу. До цього розділу ставиться наскрізне питання: «У чому унікальність «сім'ї народів» нашого спільного дому – Південного Уралу?».

Третій рівень – навчальні завдання до параграфів. Зокрема, у підручнику для 8 класу § 6 «Брати-слов'яни» присвячений традиціям і культурі українців. На початку параграфа учням пропонується коротка довідкова інформація: «Украинцы (самоназвание украинці) являются основным населением Украины, проживают также в Польше, Словакии, Венгрии, Румынии, Молдавии, Казахстане, Киргизии, Канаде, США,

Аргентине, Бразилии (общая численность свыше 45 млн. человек). Украинский язык относится к восточной ветви славянской группы индоевропейской языковой семьи. Верующие украинцы в основном православные, есть униаты и католики. По данным переписи 2002 года, в России проживает почти 3 млн. украинцев, в Челябинской области к этой национальности себя относят 76 994 человек [14]. Украинцы вместе с белорусами наиболее близки русским по языку и культуре». Потім перед восьмикласниками формулюється проблемне запитання: «Прослідкуйте взаємодію братських слов'янських народів Челябінського Уралу». Діяльність школярів щодо розв'язання учбового завдання до параграфа на заняттях організовується за наступним алгоритмом: усвідомлення проблеми → постановка мети → формулювання завдань → вибір стратегії → планування роботи → контроль виконання плану → усвідомлення результатів діяльності.

Питання і завдання у підручнику складені з урахуванням вікових особливостей школярів і зорієнтовані на самостійну роботу. Домашні завдання у запропонованій системі не являються простим «зазубрюванням» або «дозазубрюванням» що викладеного на уроці матеріалу. Як випереджаючі домашні завдання рекомендується використовувати підготовку доповідей і повідомлень, мультимедійні презентації про пам'ятки, історію і культуру українців Південного Уралу, питання на міжпредметний зв'язок історії і географії Росії із краєзнавством. Як домашні завдання також можуть бути використані деякі запитання із підручника, як-от: «Наведіть приклади асиміляції українських переселенців на Південному Уралі»; «Знайдіть на картах Челябінської області, свого району (міста) українські назви».

Вчителям краєзнавства пропонуються поурочні розробки, які мають рекомендаційний характер. Вони можуть бути конкретизовані і творчо розвинені учителем залежно від особливостей школи та її місцезнаходження. Педагогам рекомендуються різноманітні моделі проведення учбових занять: традиційний комбінований урок; лабораторне заняття з аналізу статистичних даних переписів населення; екскурсії до краєзнавчого музею або музею народних музичних інструментів; конкурс творчих робіт.

Урок, присвячений історії і культури українського населення Челябінської області, рекомендується почати з питання-індуктора: «Як Ви вважаєте, представники якого народу заснували на Південному Уралі поселення під назвами Черкаси, Харківський, Київка?»

Далі проводиться ввідна бесіда з опорою на міжпредметні зв'язки з історією Росії і зарубіжних країн по наступним питанням: «Чому росіяни називають українців "братислов'яни"?»; «Наведіть версії, що пояснюють походження етнонімів "слов'яни", "малороси", "українці"?»; «Коли і у зв'язку з якими історичними подіями появлялися українці на Південному Уралі?»; «Заповніть пропуски у таблиці «Основні "хвилі" переселення українців на Південний Урал».

На Південному Уралі українці вперше з'явилися у середині XVIII ст. серед служилих козаків, а також серед учасників повстань в Україні і Польщі, висланих на Урал. Зведення фортець Оренбурзької укріпленої лінії і вартова служба в них вимагали великої кількості людей. На догоду кріпосникам-поміщикам біглих російських селян урядом було заборонено приймати. Імператриця Ганна Іоаннівна видала указ, що дозволяв «для поселения в крепостях принимать... из черкас, которые пожелают». У жовтні 1741 р. з України до Оренбурзького краю відправилося до 1000 підвод з переселенцями. Шлях був далекий і важкий. Переселенці пережили голод, хвороби, загибель худоби. На місце добралися не всі. Нелегка доля чекала їх на нових місцях. На новоприбулих нападали кочовики. Школярам пропонується пояснити, чому на одній із доповідей до Сенату (середини XVIII ст.), що стосувався переселенців в Оренбурзький край, з'явилася висока резолюція: «Малороссиян не набирать» [16] (Бажаючих переселитися на Урал було так багато, що це викликало невдоволення козацької старшини та українських поміщиків. Тому було наказано «братъ до четвертой доли одной сотни»).

Проте посилення кріпосного гніту в Україні і наявність вільних земель на Південному Уралі сприяли подальшому переселенню. З 1815 по 1858 рік чисельність українських переселенців в Оренбурзькій губернії зростає більш ніж в 6 разів [1, с. 21]. При переважанні великоросів, серед оренбурзьких козаків були немало нащадків українців, які проживали в станицях на Старій прикордонній лінії і що зберігали свою мову. У середині XIX ст. частина з них була переселена у Новолінейний район. Наприклад, значною мірою українським було населення селищ Лейпцігське, Неплюєвське, станиці Ключевської.

Відміна кріпацтва і розвиток капіталізму в сільському господарстві викликали у європейських губерніях Росії і на Україні «земельний голод». Масова поява українців на Челябінському Уралі на рубежі XIX – XX ст. було пов'язано із переселенською політикою уряду, що намагався таким способом вирішити аграрне

питання у західних і південно-західних губерніях Російської імперії. Серед переселенців переважали вихідці з Полтавської губернії – незв'язані общиною «полтавські козаки». Приїжджі розселялися на півдні Челябінського і сході Троїцького повітів. Згідно перепису населення 1897 року, українці склали 10% населення Оренбурзького козацького війська [15]. У першому десятилітті XX ст. на резервні військові землі у Верхньоуральському повіті були переселені оренбурзькі козаки із старих поселень, заснованих українцями, що зберегли на новому місці назви Черкаси, Черноотрог, Розсипна. Наступна невелика хвиля міграції з України була викликана Першою світовою війною. У Челябінську та інших містах появлялися біженці з прифронтової Волинської губернії, а також з австро-угорської Галиції.

За часів радянської влади переселення українців на Південний Урал продовжувалося переважно в межі Троїцького округу Уральської області. У 1930-і роки українці стали помітною групою населення Челябінська. В основному, це були завербовані на будівництва і промислові підприємства сільські мешканці і так звані «спецконтингент» – розкуркулені селяни, до яких додалися біженці, що рятувалися від голоду в Україні і на Кубані. Під час Великої Вітчизняної війни в Челябінській області осіли немало біженців з України. У обласний центр були евакуйовані з сім'ями робітники і фахівці промислових підприємств, державних установ і навчальних закладів з Києва, Харкова, Запоріжжя. Після війни частина евакуйованого населення і біженців до України не повернулася, а назавжди залишилася в Челябінську і області. У 1950-1980-і рр. українська община Челябінська поповнювалася внаслідок міграції населення з інших міст і сільських районів області, а також безпосередньо з України.

В 1990-і роки, після розпаду Радянського Союзу, став помітним приплив українців із Середньої Азії і Казахстану, переважно Кустанайської області [13].

Далі учням пропонується по карті «Етнічний состав населения Челябинской области» визначити райони компактного проживання українців, проаналізувати таблицю «Численность украинцев в Челябинской области по данным послевоенных переписей населения». Школярі можуть вирахувати середньорічну зміну чисельності українського населення в Челябінській області між переписами [14].

Українців, що володіють рідною мовою, читають і пишуть небагато. Це ті, хто відносно недавно переїхали з України. Більшість пере-

селенців володіють лише розмовною мовою, в якій переважає російсько-українська суміш. Найдовше у мові українців зберігається характерний акцент та інтонація. У мові багато «українізмів», часто використовуються українські приказки і прислів'я.

Для закріплення матеріалу про національно-культурні традиції українців на Південному Уралі проводиться вікторина по наступним питанням: «Які відомі українські прізвища ви знаєте? По яким ознакам їх можна відрізнити від російських?», «Про що свідчить той факт, що в сучасному Челябінську кількість носіїв українських прізвищ в Челябінську складає приблизно 18 – 20 % і помітно перевищує чисельність людей, які назвали себе при переписі українцями (3,5 %)», «Які ви знаєте українські народні пісні, пісні українських композиторів?», «Назвіть знайомих вам українських діячів культури», «Перерахуйте традиційні українські блюда, популярні на Південному Уралі».

Підручники «Краєведение. Челябинская область» мають багато ілюстрацій. Так, у згаданому параграфі підручника для 8 класу показані герб України; зображення традиційних помешкань і одягу українців, українських святкових атрибутів – експонатів Челябінського обласного краєзнавчого музею, фотографії учасників українських фольклорних і вокально-танцювальних ансамблів. У 1994 році для збереження і розвитку української національної культури і традицій в Челябінську було створено товариство «Троянда». Щорічно проводяться Шевченківські читання, відзначається День відродження державності України» [13].

Вивчення кожного розділу підручника закінчується підрозділом «Повторимо вивчене, дізнаємося нове». Він містить завдання по роботі з картами та ілюстраціями, топонімічні завдання, питання по місцевій геральдиці, уривки з історичних документів для аналізу. Ці завдання є орієнтиром і для учнів (при підготовці до занять), і для вчителя (при проведенні перевірки). На узагальнюючому занятті проводиться дискусія на основі всього пройденого матеріалу. З відповідей на проблемні питання до розділів складається вирішення учбової задачі по курсу в цілому.

Висновок. У проблемно-діяльнісному навчанні позиція учня, як дослідника, є не ігровою, а реальною, і сама учбова діяльність у рамках краєзнавства стає полем, де вимагаються різноманітні наочні та загальнонавчальні уміння і навички. При локалізації навчального завдання («історія будинку, де я живу», «наші визначні земляки», «життя визначних людей невизначних

професій» тощо) самотійні і колективні дослідницькі роботи учнів з краєзнавства виходять за межі чисто навчальних завдань і можуть в окремих випадках мати громадський інтерес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко В.Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде / В.Я. Бабенко. – Уфа: БНЦ УрО РАН, 1992.
2. Виноградов Н.Б. Историческое краеведение. Челябинская область / Н.Б. Виноградов, М.С. Гитис, В.М. Кузнецов. – Челябинск: АБРИС, 2009.
3. Гитис М.С. Географическое краеведение. Челябинская область: Справочно-учеб. пособие / М.С. Гитис, А.П. Моисеев. – Челябинск: АБРИС, 2008.
4. Дерягин В.В. Краеведение. Челябинская область. 6 кл.: Учебник для основной школы / В.В. Дерягин, М.С. Гитис. – Челябинск: АБРИС, 2008.
5. Закон Челябинской области «О гимне Челябинской области» от 01.10.1997 г. № 23–30.
6. История и культура народов Южного Урала: метод. пособие для учителей краеведения Челябинской области / Под ред. В.М.Кузнецова. – Челябинск: АБРИС, 2010.
7. Капитонова Н.А. Литературное краеведение. Челябинская область: Учеб. пособие / Н.А. Капитонова. – Челябинск: АБРИС, 2008.
8. Краеведение. Программа учебной дисциплины для 6 – 9 классов общеобразовательных учреждений Челябинской области / под общ. ред. В.М.Кузнецова. – Челябинск: АБРИС, 2007.
9. Краеведение. Челябинская область. 7 кл.: Учебник для основной школы / Под ред. Г.С.Шкробня. – Челябинск: АБРИС, 2009.
10. Краеведение. Челябинская область. 8 кл.: учебник для основной школы / Под общ. ред. В.М. Кузнецова. – Челябинск: АБРИС, 2010.
11. Кузнецов В.М. Развитие познавательного интереса учащихся методами проблемно-деятельностного обучения на уроках краеведения / В.М. Кузнецов, Е.В. Кузнецова // История как ценность и ценностное отношение к истории: Сб. науч. ст. – Екатеринбург: ГОУ ВПО УрГПУ, ИИиА УрО РАН, 2010. Часть. III. – С. 230 – 236.
12. Моисеев А.П. Топонимическое краеведение. Челябинская область / А.П. Моисеев. – Челябинск: АБРИС, 2009.

13. Моисеев А.П. Украинцы / А.П. Моисеев // Челябинская область: энциклопедия / Гл. ред. К.Н.Бочкарев. – Челябинск: Каменный пояс, 2008. Т. 6. – Си – Ф. – С. 695 – 696.
 14. Национальный состав населения Челябинской области: по итогам Всерос. переписи населения 2002 года: Стат. сб. / Под ред. Ю.А. Даренских.
 15. Первая всеобщая перепись населения Российской империи в 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 28. Оренбургская губерния. – С. 41.
 16. Перепяткович Г.И. Малороссияне в Оренбургском крае при начале его заселения: по рукописным документам Архива Министерства юстиции / Г.И. Перепяткович // Труды Археологического съезда в Одессе (1884 г.) – Одесса, 1888. – Т.2. – С. 373 – 397.
-